

ОТНОВО ЗА ОЛОВНИТЕ ПЛАСТИНСКИ С ОТПЕЧАТЪЦИ НА ИЗОБРАЖЕНИЯ ОТ ЗЛАТНИ И СРЕБЪРНИ ВИЗАНТИЙСКИ МОНЕТИ ВЪРХУ ТЯХ, ПРОИЗХОЖДАЩИ ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Владимир Пенчев

Неотдавна, в списание Археология, бяха разгледани девет броя оловни пластинки с разнообразни форми, върху които има едностранни или двустранни отпечатащи¹. Тези отпечатащи са на изображения от византийски златни монети – номизми и византийски сребърни монети – милиарензии. Пластинките произхождат от средновековната българска столица – Преслав или от региони около нея. Те са датирани от авторите на статията общо в периода IX–X в. В настоящата наша работа имаме за цел да изложим своето мнение относно предназначението на някои от въпрос-

ните пластинки, което се различава от становището на авторите на цитираната публикация. Деветте паметника, за които става дума, ще групираме по следния начин, въз основа на предполагаемите от нас техни първоначални функционални предназначения:

Екзагия

1. Екзагия за 10 солида (Обр. 1)². Произхожда от Преслав. Представлява квадратна плочка с размери 27, 5 x 28 мм и дебелина 6 мм. Теглото ѝ е 45, 20 г. Очевидно това е тежест за теглене, отговаряща на теглото на сума от

Обр. 1.

десет пълноценни златни номизми от IX–X в. Предназначението на предмета е недвусмислено подчертано чрез отпечатването върху двете му страни на изображението и надписа, характерни за лицевите страни на голям брой византийски номизми от този период (IX–X в.). Това е изображение на Христос Пантократор, седящ на трон, насреща, придружен от съответния надпис. За съжаление, авторите на публикацията са си спестили труда да им направят подробно описание³. Както и да коментират техния стил и точността на представянето им. А от твърде лошокачествените фотоси в публикацията е трудно да си създадем реална и достоверна представа за тях.

Така или иначе, отпечатването на въпросното изображение върху двете страни на тежестта е имало за цел придаването на “официален” характер на този предмет, т. е. именно характера на екзагия. Отпечатъците и от двете страни са направени посредством един и същи печат. Те са в негатив⁴. Това означава, че печатът, чрез който са били направени, е бил гравирани в

позитив. Мнението на двамата автори, че отпечатъците върху екзагията “са направени в монетарницата и то от оригиналния позитивен монетен печат, от който се изработват матрици в негатив”, е недоказуемо на настоящия етап на проучванията.

Тъй като от начина, по който е публикувана екзагията, не можем да си създадем реална представа за стила на изображението и правилността на изписването на надписа, то не можем дори да направим опит да дадем отговор на въпроса, дали тя е била изработена във Византия или в България. Остава да се надяваме, че в бъдеще този много интересен метрологичен паметник ще бъде публикуван отново, на необходимото научно ниво.

Двустранен отпечатък от булотирион за печати на Василий II с Константин VIII (976–1025 г.)

2. Паметникът представлява приблизително кръгла оловна пластинка с размери 28 x 30 мм и дебелина 3 мм (Обр. 2). Произхожда от Преслав. Вър-

Обр. 2.

ху лицевата страна има бюстово изображение на Христос, с кръстат нимб, насреща. Подробностите от облеклото, както и околоръстния надпис, не личат. Върху обратната страна е запазена част от околоръстния надпис: BASIL C CONSTA... Представени са допоясни изображения на Василий II (вляво) и на брат му Константин VIII (вдясно), държащи помежду си патриаршески кръст с дълга дръжка, насреща. И двамата са със стени с кръстове⁶. Диаметрите на зрънчестите кръгове около изображенията върху лицевата и обратната страна са около 30 мм⁷. Стилът е много добър. Един сегмент от ядрото е изрязан⁸.

Напълно сме съгласни с мнението на Йорданов и Жекова, че тази оловна пластинка е била отпечатана с булотирион за печати на Василий II и Константин VIII, а не с матрица за отсичане на техни номизми. Достатъчен аргумент за това е само фактът, че диаметърът на номизмите хистаменон на тези владетели е около 20 мм, а диаметрите на зрънчестите кръгове около изображенията, при разглежданата тук пластинка, са около 30 мм⁹. Обаче не е ясно, дали пластинката е имала на времето си канал за прокарване на шнур или не е имала такъв. Т. е., дали първоначално е била истински моливдовул ли не. Според Аладжов, който пръв публикува паметника, такъв канал категорично няма¹⁰. Според Йорданов и Жекова, действително канал понастоящем не се вижда, “но това не означава, че някога ядрото не е имало. При отпечатването на булотириона върху ядрото ударът е бил прекалено силен и на практика е премазал кана-

ла. Вследствие на това моливдовулът е деформиран.”¹¹

Без да сме в състояние да изкажем категорично мнение по този въпрос, поради обстоятелството, че никога не сме имали възможността да видим самия паметник, а само негови фотоси, ще се осмелим да отбележим, че според нас Аладжов е правият в случая. Ако пластинката е изпълнявала първоначално функцията на моливдовул, все някакви следи от канала за шнур би следвало да се запазят. Поне следи от едното от отверстията му, което несъмнено би трябвало да излиза някъде върху съхранената част от периферията на ядрото. Още повече, че на нас са ни известни и други случаи, когато отпечатъци от византийски булотириони са били правени върху кръгли оловни пластинки без прокарани в тях канали (непубликувани екземпляри, показвани ни от частни лица)¹². Дори фактът, че при археологическите разкопки в Преслав неотдавна е бил намерен и истински моливдовул на Василий II с Константин VIII, отпечатан чрез същия булотирион, с който е била отпечатана и разглежданата тук пластинка¹³, не променя това наше мнение. По скоро, този факт ни кара да си зададем въпроса, дали двата паметника, намерени при редовни археологически разкопки в Преслав – моливдовула и пластинката, отпечатани чрез един и същи булотирион на Василий II с Константин VIII не свидетелстват за нещо друго? А именно за това, че този булотирион може да е функционирал за известно време в самия Преслав.

Двустранни оловни отпечатъци от матрици за византийски монети

Разгледани са два такива двустранни оловни отпечатъка от матрици за византийски монети:

3. Отпечатък от матрици за лицева и обратна страни на номизми на Роман I Лакапин и сина му Христофор (921–931 г.)¹⁴.

Паметникът представлява кръгла оловна пластинка, с диаметър 20 мм, дебелина 2 мм и тегло 6,27 г. (Обр. 3). Произхожда от Преслав. Върху лицевата страна личи част от кръгов надпис на латински език IHS XPS REX REGNANTIUM и е представен Христос Пантократор, с нимб, седнал на трон с високо лировидно облегалo, насреща. Облечен е с туника и мантия. С дясната си ръка благославя, а с лявата – държи евангелие върху коленете си. Върху обратната страна е запазен част от кръгов надпис на латински

ROMAN ET XPISTOFO AU. Изображения са бюстове на Роман I (вляво) и на сина му Христофор (вдясно), държащи помежду си патриаршески кръст с дълга дръжка, насреща. И двамата са със стеми с кръстове. Роман I е облечен с дивитисион и лорос, а Христофор – с хламида. Стилът на представянето на изображенията и надписите дава основание да се приеме със сигурност, че тази пластинка е била отсечена с оригинални лицева и обратна матрици за номизми на Роман I и Христофор¹⁵. Според класификацията на Гриерсън, това са номизмите от клас VII на произвежданите през дългогодишното царуване на Константин VII Багренородни, византийски златни монети¹⁶.

4. Отпечатък от матрици за лицева и обратна страни на милиарензии на Йоан I Цимисхи (969 – 976 г.)¹⁷

Това е овална оловна пластинка, с размери 27 x 31 мм, дебелина 1–2 мм

Обр. 3.

и тегло 7,19 г. (Обр. 4). Върху лицевата ѝ страна има околоръстен надпис на латински език, гласящ + IHSUS CHRISTUS NICA, запазен в по-голямата си част. Изобразен е равнораменен кръст с пресечени рамене, върху постамент, състоящ се от кълбо и две стъпала. В центъра на кръста има овален медалион, в който е представено бюстово изображение на императора, със стема с кръст, дивитисион и лорос, насреща. От двете му страни е изписано I / W / A / N. Всичко е оградено от троен зрънчест кръг. Върху обратната страна има петредов надпис на латински, гласящ + IWANNI / EN XW AUTOC / RAT EUSEB / BASILEUS / RWMAIW, запазен в по-голямата си част. Орнаментировката под и над надписа не личи. Наоколо има троен зрънчест кръг.

Паметникът е намерен в Силистра. Понастоящем се съхранява в основния нумизматичен фонд на НИМ – София, където е заведен под инвентарен № 13143. Изработването му несъмнено е било осъществено чрез отпечатване с оригинални лицева и обратна матрици

за сребърни монети – милиарензии на Йоан I Цимисхи¹⁸.

Според Йорданов и Жекова, откриването на тази пластинка в Силистра, е свързана с осъществяването на монетно производство на милиарензии край този град през 971 г. Това свое мнение авторите аргументират по следния начин: “Според изворите през март 971 г. Цимисхий предприема поход срещу България. Обсадата на Дръстър продължава до юли същата година. Ето защо в периода март – август на императора са му необходими суми за изплащане на заплати на войската и съпътващите похода разходи. Вероятно, той осъществява своеобразно походно монетосечене, за да предотврати избухването на бунт сред войската. Суровина за това има, тъй като Плиска и Преслав са вече разграбени... С отсичането на този тип сребърни монети се обяснява и широкото им разпространение в Североизточна България (Преслав – 10 бр., Плиска – 1 бр., Шуменско – 5 бр., Варна – 1 бр., Ветрен – 1 бр., Силистра 5 бр.). На практика те липсват в останалите

Обр. 4.

територии.”¹⁹ Ще отбележим само, че напълно сме съгласни с това мнение на двамата автори. То се потвърждава напълно и от изящния стил на лицевата и обратната страна на тази пластинка, свидетелстващ недвусмислено, че тя е била изработена посредством оригинални матрици за милиарензии на Йоан I Цимисхи.

Оловни пломби с едностранни отпечатъци от матрици за византийски златни и сребърни монети

5. Оловна пломба с отпечатък от матрица за обратната страна на номизми на Роман I Лакапин с Константин VII Порфирогенет (921 г.).

Този изключително важен паметник произхожда от останките на производствения център за обработка на цветни метали от епохата на Първото българско царство, разкрит в землището на село Надарево, Търговищко²⁰. Понастоящем той се съхранява в основния нумизматичен фонд на НИМ – София, под инвентарен № 31335 (Обр. 5). Тъй като, при неговото описание, двамата автори – Йорданов

и Жекова, са допуснали някои груби неточности, които въвеждат в заблуждение читателя²¹, ще се спрем по-подробно на този предмет.

Паметникът представлява приблизително правоъгълна оловна пластинка с размери 33 x 45 мм, дебелина 2 мм. Тя е била плътно прегъната, приблизително по средата на по-дългата си страна. В такова прегънато състояние е била извадена от земята в ново време и в това състояние е и понастоящем. Абсолютно невярно е твърдението, че “пластината е прегъната на две, но след изваждането ѝ от земята е разгъната”²². Получената след прегъването нова, двупластова пластинка с приблизително правоъгълна форма е с размери 33 x 23 мм. Теглото ѝ е 13,95 г. Върху едната страна на вече плътно прегънатата двойна пластинка, е бил направен, сравнително добре центриран, позитивен отпечатък от матрица за обратната страна на един тип златни византийски монети – номизми. Този отпечатък е частичен, като малка част от горната страна на изображението и по-голямата част от надписа не са се отпечатали, поради това, че матрицата е ударила

Обр. 5.

частично извън полето на пластинката. Важно е обстоятелството, че тази неотпечатана част от матричния отпечатък, е точно на прегънатата страна на двупластовата оловна пластинка. С други думи, подпечатването на пластинката е станало след нейното прегъване на две²³.

Йорданов и Жекова пишат, че отпечатаното изображение е “както върху обратната страна на солидите от периода 868–989 г. Кръговият надпис вероятно е заличен, тъй като вдясно се виждат следи от него.”²⁴ Това мъгляво и почти нищо не казващо описание, разбира се може да бъде прецизирано. Точното описание на надписа и изображението върху пломбата от Надарево е следното: Запазената част от околоръстния надпис е ... NT AUG... Целият надпис е гласял на латински ROMAN ET CONSTANT AUGG V. Представени са допоясни изображения на Роман I Лакапин (вляво) и на Константин VII Багренородни (вдясно), държащи помежду си патриаршески кръст с дълга дръжка, насреща. Роман I е с брада, дивитисион и лорос. На главата му има стема с кръст. Константин VII е голоблад, с дивитисион и хламида, закопчана с фибула. На главата му също има стема с кръст. Диаметърът на матричния отпечатък е 19 мм²⁵.

Според двамата автори “не може да се каже дали двамата владетели държат помежду си патриаршески кръст, тъй като на това място се вижда една дебела линия. Биха могли да се предложат най-малкото две обяснения за нейното съществуване:

А. Монетният печат точно там е повреден, поради което не се е отпечатало нищо;

Б. Дебелата линия се е намирала върху пластината преди да бъде нанесен монетния печат и затова е деформирана.”²⁶

Внимателният оглед на пломбата показва, че двамата владетели със сигурност държат помежду си патриаршески кръст с дълга дръжка. Поради споменатото по-горе обстоятелство, че отпечатъкът върху пломбата е частичен, като малка част от горната страна на изображението не се е отпечатала, то горното хоризонтално рамо на патриаршеския кръст липсва. Но долното се вижда достатъчно ясно. Що се касае до “дебелата линия”, която се вижда на това място, то тя не е нито резултат на повреда на монетната матрица, с която е бил направен отпечатъкът, нито се е намирала върху пластинката, преди върху нея да бъде нанесен монетния печат. Тази “дебела линия” се е получила в резултат на удар с някакъв предмет, нанесен върху това място на пломбата. Като последица от удара, се е получила вдлъбната резка, а частта от мекото олово, която е била изместена при образуването на тази резка, е оформила продълговатата издатина, която на фотоса се вижда като “дебела линия”. Ударът, който е наранил по този начин пломбата, е бил нанесен след отпечатването ѝ с матрицата, но преди попадането ѝ в земята, тъй като въпросното наранено място е покрито със същата сивокафеникава патина, с която е покрита цялата пломба.

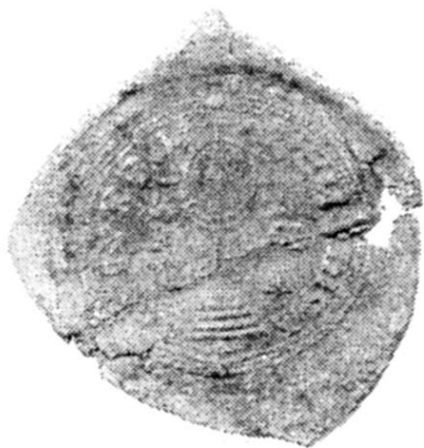
Сравнително добре запазеният отпечатък върху пломбата, ни дава възможност да установим, че той е получен от матрица за обратната страна на клас IV от номизмите, сечени по времето на император Константин VII Порфирогенет²⁷. Веднага трябва да отбележим, че матрицата, с която е бил направен отпечатъкът, е била гравирана много умело и прецизно и несъмнено е дело на висококвалифициран гравьор на монетни матрици. Това е била матрица за оригинални византийски номизми, изработвани в Константинополската монетарница, а не за техни имитации.

Единственото разгълкуване, което може да се направи на въпросния паметник е, че той представлява своеобразна пломба. В огънатата на две пластинка е бил вложен, на мястото на завързането му, някакъв шнур. След това, двете страни на пластинката са били плътно притиснати една до друга, за да задържат здраво завързан този шнур. Последвало е подпечатването на едната страна на пластинката с матрица за опако на номизми на Роман I с Константин VII. Това подпечатване още повече е подсилило здравината на скрепването. Така формираната своеобразна пломба е държала здраво вложения в нея шнур и не е могла да бъде разтворена, без да се наруши целостта ѝ. За това свидетелства и обстоятелството, че в наше време, след изваждането ѝ от земята, намервачът ѝ се е опитал да я разгъне, но в резултат на това, само е започнал да отчупва единия ѝ край, поради което се е отказал от намерението си.

За това, какво точно е скрепвала разглежданата тук оловна пломба, говори характерът на отпечатъка върху нея – изображение от обратната страна на златна византийска монета (номизма). Добре известно е, че през средновековието, във Византия, монетите, изработвани в държавните монетарници, са били запечатвани в кесии, съдържащи определени парични суми и под тази форма държавната хазна ги е изпращала по предназначение²⁸. Следователно, с пломбата от Надарево е била запечатана кесия, съдържаща, отсечени в Константинополската монетарница, номизми на Роман I с Константин VII (клас IV от номизмите, сечени по времето на Константин VII). Това запечатване може да е било извършено само в същата тази Константинополска монетарница²⁹.

6. Оловна пломба, с отпечатък от матрица за лицевата страна на милиарензии на Роман I Лакапин (920–944 г.)

Доколкото сме в състояние да си създадем представа от твърде неясното описание на формата на този паметник³⁰, става дума за оловна пломба, сходна с тази от село Надарево. Има приблизително квадратна форма, със заоблени краища. Размерите ѝ са 32 x 33 мм, дебелина 2,1 мм и тегло 11,50 г. (Обр. 6). Ако сме разбрали правилно, между задната страна на пломбата и прегънатите и прилепени към тази задна страна краища на оловната пластинка, от която тя е изработена, е бил поставен някакъв шнур, който е бил плътно притиснат след

Обр. 6.

нанасянето на отпечатъка с монетната матрица³¹. По този начин е било осъществено самото пломбиране (т. е. запечатване). След запечатването, там където е минавал шнурът, се е получил канал. Този канал, както е видно на приложения фотос, преминава под изображението на отпечатъка.

Пломбата произхожда от района на град Смядово, Шуменско. Върху лицевата ѝ страна има позитивен матричен отпечатък, чието описание, според авторите на публикацията, е както следва³²: “равнораменен кръст с пресечени рамене върху постамент от четири стъпала. В центъра на кръста е изобразен бюст на императора с дълга брада в овален медальон. На главата си носи стема с пропендули, облечен е с дивитсион, препасан с лорос. От двете му страни е изписано R / W / M / A. Около изображението има кръгов надпис: +IHSUS XRI / STUS NICA.” Наоколо има троен зрънчест кръг. Отпечатъкът, до външният зрънчест

кръг, е с диаметър 24 мм. Както личи от приложения фотос, изображението и надписът на матричния отпечатък са с много добър стил. Очевидно, пломбирането е било извършено с оригинална матрица за лицевата страна на сребърни византийски монети – милиарензии. Това са милиарензии, сечени в периода на съвместното управление на императорите Роман I Лакапин, Константин VII Порфирогенет и съуправителите им Стефан и Константин Лакапини (931–944 г.). По класификацията на Гриерсън, това е клас V от милиарензиите, сечени през дългогодишното царуване на Константин VII Порфирогенет³³.

Този път, имайки пред себе си самия паметник, а не само негов фотос, Йорданов и Жекова са избегнали грешката, която са направили при идентифицирането на оловната пластинка от Надарево. Те правилно са определили разглеждания тук предмет от Смядово, като пломба, изтъквайки, че “би могло да се приеме, че с въпросния отпечатък на византийска милиаренсия са запечатвани парични суми от този номинал. Най-вероятно се отнася до такива, получавани директно от монетния двор във Византия.”³⁴

7. Част от оловна пломба с отпечатък от матрица за лицевата страна на византийски номизми (IX–X в.)

Предметът произхожда от района на Преслав. Представлява внимателно изрязана кръгла оловна пластинка с диаметър 22 x 23 мм и тегло 6,9 г.

(Обр. 7). Изрязването е извършено покрай зрънчестия кръг, ограждащ отпечатаното позитивно изображение³⁵. Представено е изображението на Христос Пантократор, с нимб, седнал на трон с високо облегалo, насреща. Облечен е с туника и мантия. С дясната си ръка благославя, а с лявата – държи евангелие върху коленете си. Наоколо има надпис на латински език: IHS XPS REX REGNANTIVM. Това изображение и този надпис са характерни за лицевите страни на голям брой византийски златни монети – номизми от периода IX–X в. Стилът е прецизен и надписът е изписан правилно. Очевидно отпечатъкът е направен чрез оригинална византийска матрица за лицевата страна на номизми. Върху обратната страна на пластинката няма никакъв отпечатък³⁶.

Авторите, публикували тази пластинка смятат, че изрязването ѝ във вида, в който тя е достигнала до наши дни, е станало след нейното отпечатване³⁷. Според нас, тази пластинка е част от пломба, сходна с пломбите от Надарево и Смядово. След разпечат-

ването на кесията с монети, която тя е скрепвала, въпросната пломба е била разгъната и изображението е било внимателно изрязано до зрънчестия му кръг.

Еднострани оловни отпечатъци от лицеве страни на златни византийски монети – номизми, получени чрез отпечатване със самите тези монети

8. Паметникът произхожда от района на град Смядово, Шуменско³⁸. Той представлява многогълна оловна пластинка, с размери 27 x 31 мм, дебелина 2,5 мм и тегло 10,60 г (Обр. 8). Почти през средата на тази плочка ясно личи преминаващ канал от шнур. Веднага трябва да отбележим, че според нас, тази пластинка първоначално е била пломба, много сходна с пломбата от Надарево. Но за разлика от последната, тя не е била отпечатана. По-късно, пломбата е била разтворена и върху нейната вътрешна страна, там където е минавал каналът на шнура, е бил направен

Обр. 7.

Обр. 8.

отпечатък. Ако първоначално върху предмета, тогава, когато той е изпълнявал функцията на пломба, е имало отпечатък, то този отпечатък или поне следи от него, би следвало да са запазени върху сегашната обратна страна на пластинката. Но авторите, които я публикуват, не споменават за такова нещо. А и не са приложили фотос на обратната страна, за да можем сами да видим как изглежда тя. Така че, доверявайки се на тяхното описание, ние приемаме, че когато е изпълнявала функцията на пломба и за целта е била прегъната на две, пластинката не е била подпечатана.

И така, след разтварянето на пломбата, оловната пластинка, от която тя е била изработена, е била изправена и подравнена, като краищата ѝ са били орязани с нож или някакъв друг остър инструмент³⁹. Но следата от канала на шнура е останала ясно да личи. След това, се е пристъпило към отпечатването на така подготвената оловна плочка. За целта, като печат е била използвана лицевата страна на някаква златна византийска монета – номизма от IX–X в. Смятаме, че това подпечатване е било осъществено по следния начин: Върху някаква равна и твърда повърхност е била поставена предварително приготвената оловна пластинка. След това, върху нея, горе – долу в средата ѝ, е била поставена, с лицевата си страна надолу, златната византийска монета. За да не се повреди тази скъпа монета, върху нея е било поставено най-вероятно някакво малко дървено трупче, върху което е бил нанесен силен удар с чук. Лицевата страна на монетата се е от-

печатала върху мекото олово, но разбира се в негатив. Запазила се е ясно личаща и следата от канала за шнура, която понастоящем пресича отпечатаното изображение в горната му част.

9. Отпечатък в негатив на лицева страна (?) на златна (?) византийска монета, направен върху оловна пластинка, произхождащ от околностите на село Суха река, Шуменско. За този отпечатък, който е бил подобен на описания по-горе, в точка 8, отпечатък от Смядово, съобщават в своята работа Йорданов и Жекова. Но и те самите нито са го виждали, нито разполагат с някакъв негов фотос. Информацията за него е била само по устни сведения от някакъв колекционер⁴⁰.

И така, според нас, деветте описани по-горе паметника, изработени от олово, които са разгледани в статията на Йорданов и Жекова, могат да се разпределят в следните основни групи:

- екзагия – 1 брой (от Преслав)
- двустранни отпечатъци върху кръгли ядра, изработени посредством булотирион или монетни матрици – 3 броя (два от Преслав и един от Силистра)
- цели пломби за запечатване на кесии с монети и част от такава пломба – общо 3 броя (от Нада рево, от Смядово и от Преслав)
- едностранни отпечатъци от лицеви страни на златни византийски монети – номизми, извършени чрез самите тези монети – 2 броя (от Смядово и от Суха река)

В стремежа си да интерпретираме тези много интересни средновековни паметници, следва да се опитаме да дадем отговори на следните основни въпроси относно тях:

- какво е било тяхното предназначение?
- каква е датировката им?
- какви власти са разпоредили производството им?
- къде са били произведени?

Ще започнем с тези от предметите, които са по-лесни за разтълкуване. Екзагията очевидно е била предназначена за проверяване на теглата на суми от десет пълноценни златни монети – номизми. Това ѝ предназначение е недвусмислено подчертано от отпечатъците, направени върху двете ѝ страни, пресъздаващи надписът и изображението, характерни за лицевите страни на голям брой византийски номизми от IX–X в. Освен това, въпросните отпечатъци предават и “официален” характер на предмета, т. е. именно характера на екзагия, а не на обикновена тежест за теглене. Тези отпечатъци са в негатив. Те са били направени посредством печат, който е бил гравирани в позитив. Както изглежда, това е бил специален печат, предназначен именно за маркирането на такива оловни екзагии. Кое то пък от своя страна води до извода, че е най-вероятно тяхното производство да е било осъществявано и контролирано от някаква държавна институция, но тъй като поради обстоятелства, изтъкнати по-горе при описанието на паметника, за сега не можем да си създадем реална представа за стила на изображението и правилността на из-

писването на надписа върху него, не можем и да направим предположение за това, дали тази екзагия е била изработена във Византия или в България. Що се касае до датировката ѝ, то най-вероятно е времето на нейното изработване и функциониране да е било някъде през управлението на царете Симеон I или Петър I. Именно тогава, номизмите с този тип лицево изображение, са били най-често срещани в циркуляционната среда в България.

Не представлява трудност и обяснението на функционалното предназначение на трите оловни пломби (две цели и една част, изрязана от такава пломба). С тях са били запечатани кесии със златни и сребърни византийски монети. Това запечатване е било извършвано още в Константинопол, във византийската държавна монетарница и/или хазна. В такова запечатано състояние въпросните кесии са били изпращани по своето предназначение. Отпечатъците върху пломбите са имали двустранно значение. От една страна те са гарантирали, от името на византийските финансови власти, непокътнатостта на съдържанието на кесиите и точността на съдържаните в тях парични суми. От друга страна, със своите изображения и надписи, получени чрез отпечатването с конкретни монетни матрици, са показвали точно от какви типове монети е била съставена дадената сума пари, вложена в кесията. Така например, пломбата от Надарево е свидетелствала, че в запечатаната чрез нея кесия, е имало номизми на Роман I Лакапин с Константин VII Порфирогенет. А пломбата от Смядово, е по-

казвала, че в прилежащата ѝ кесия са се намирили милиарензии на Роман I Лакапин със съуправителите му Константин VII Порфирогенет и Стефан и Константин Лакапини. Явно е, че в тези два случая, в кесиите са били вложени парични суми, състоящи се от току що отсечени еднотипни монети. Затова и запечатващите ги пломби са били направени посредством матриците за тези страни на въпросните монетни типове, които чрез своите изображения и надписи, са предоставяли техните най-ясни характеристики. Както изглежда, в случаите, когато съдържанието на кесиите е било съставено от монети от различни типове, но разбира се от един и същи номинал, то пломбите са били отпечатвани с такива монетни матрици, които са по-характерни за номинала като цяло, а не толкова за някой конкретен тип от него. Пример за това е частта от пломба от Преслав (Обр. 7). Отпечатъкът върху тази пломба е бил направен от матрица за лицевата страна на номизми, чиито тип изображение и надпис е характерен за редица византийски номизми от IX–X в. Изглежда, че въпросната пломба е запечатвала кесия, чието съдържание се е състояло от номизми, които вече са били участвали в паричното обръщение, т. е. не са били току що отсечени в монетарницата. Най-вероятната датировка на въпросната част от пломба, намерена в Преслав, е някъде във времето на управление на царете Симеон I и Петър I. Доводът за това е същият като този, изложен по-горе, относно датировката на екзакцията.

В България, през X в., византийски монети в запечатани кесии са попадали главно по два начина. Първият е при изплащането на ежегодния трибут, който много години наред Византия е давала на България⁴¹. Вторият е като военна плячка⁴².

Най-трудни за определяне на функционалното им предназначение са двустранните отпечатъци върху кръгли оловни ядра, изработени посредством булотирион или монетни матрици. Досега, в научната литература са изложени три основни хипотези в това отношение. Едни автори ги разглеждат като пробни отпечатъци от матрици за монети⁴³. Други ги приемат за специални византийски търговски знаци – печати (сфрагидии), служили за легитимирането на византийски търговци в чужбина (в случая в България), пред местните власти⁴⁴. Според трети пък, това са своеобразни жетони с благотворително предназначение, нещо като наследници на традиционните за античността тесери⁴⁵.

Преди да се опитаме да изложим мнението си по този въпрос, трябва веднага да посочим ясно една важна обща характеристика и на трите паметника, за които става дума – отпечатъкът от булотирион на Василий II с Константин VIII, отпечатъкът от двустранна матрица за номизми на Роман I с Христофор и отпечатъкът от двустранна матрица за милиарензии на Йоан I Цимисхи. Те и трите са произведени чрез матрици, гравирани от много вещи в занаята си гравьори. Стилът на изображенията, начинът и правилността на изписване на надпи-

сите, ясно показват, че тези матрици са били гравирани във Византия, в монетния двор в Константинопол.

Трябва да признаем, че дълги години и ние споделяхме мнението, че двустранните оловни отпечатъци от матрици за византийски златни и сребърни монети (на Роман I с Христофор от Преслав и на Йоан I Цимисхи от Силистра) са имали пробен характер. Т. е., с тях са били изпробовани новоизработени монетни матрици. Но наскоро си зададохме простичкият въпрос, каква по-точно е била целта на тези проби? Дали да се проверят новогравирани матрици за евентуални грешки при техните изображения и надписи или за някакви други дефекти? Обаче, в такъв случай, много по-лесно, бързо и без изразходване на средства, би могло да се извърши тестване на матриците върху восък. Нещо, което впрочем и до сега се прави от златарите, изработващи матрици за шамповане на някои златарски изделия. Или пък, пробите са били правени с цел да се провери качеството на бъдещите нови монети, които ще се отсичат чрез тези новогравирани матрици? Но тогава, изпробването върху ядра, изработени от олово, не би имало особен смисъл, тъй като този метал притежава доста по-различни физически свойства от златото и среброто. Или може би, това са били един вид пробни монети – образци, предназначени да информират тези, които е следвало да бъдат информирани, за евентуалното въвеждане в обръщение на нови монетни типове? Обаче, публикуваните досега в научната литература такива образци на нови монетни

типове, са били изработвани винаги от мед, билон или сребро (за номизмите) и от мед (за милиарензиите) и както изглежда, на времето си са били съответно позлатени и посребрени. Примери на такива образци са цитирани достатъчно в статията на Йорданов и Жекова⁴⁶. При това положение, най-логично е да допуснем, че оловното съответствие на номизма на Роман I с Христофор и оловното съответствие на милиарензия на Йоан I Цимисхи, не са “пробни монети”, както ги наричат някои автори⁴⁷, а са предмети с някакво друго практическо предназначение.

Що се отнася до мнението, че двустранният оловен отпечатък от матрица за номизми на Роман I с Христофор, намерен в Преслав, е бил търговски знак – печат, служил за легитимирането на византийски търговец в България, то това мнение ни се струва твърде неубедително. Без да се впускаме в някакво по-обстойно обсъждане на проблема, което разбира се не е предмет на настоящата ни работа, ще отбележим само, че ако тези паметници бяха действително някакъв вид отличителни знаци, служили за легитимиране на византийски търговци в чужбина, то от тях до наши дни щяха да са запазени доста повече екземпляри. Поне, приблизително колкото от моливдовулите от съвременната им епоха. Но това съвсем не е така.

Основният довод за съществуването на някакви търговски знаци – печати, се търси в една от клаузите на българо-византийския договор от 716 г. В нея се казва, че търговците от византийска и българска страна, тряб-

вало да се представят чрез грамоти и печати (στυλλίον καί σφραγίδον)⁴⁸. Според нас, най-логичното тълкуване на този израз, е това, което са възприели някои учени историци⁴⁹, а именно – грамоти със скрепващите ги печати. Последните са били главно оловни печати (моливдовули). Може би именно в тази светлина следва да се разгледат голяма част от моливдовулите на различни византийски сановници и длъжностни лица, откривани в българските земи, които в хронологическо отношение съвпадат с времето на съществуване на Първото българско царство. Много е вероятно, те да са скрепвали разни пълномощни, издавани от въпросните лица на отделни търговци, даващи им правото да извършват (може би от тяхно име) търговска дейност в България.

Както посочихме по-горе, третата хипотеза, изложена в научната литература, относно функционалното предназначение на тези двустранно отпечатани кръгли оловни пластинки е, че те са били своеобразни жетони с, най-общо казано, благотворително предназначение. Аладжов дори направо ги определя като тесери⁵⁰. Той казва: “Тези благотворителни жетони били раздавани обикновено от името на императора или неговата съпруга. Тесери (сфрагидии) били раздавани не само на бедните в Константинопол, но и на поканените на тържествените церемонии във византийския двор. Очевидно, за гостите там те са имали значението на пропуск ли на талон за получаване на подарък – практика, която е добре известна от описанието на дворцовите церемонии и която най-

пряко ни насочва към произхода на паметника от Велики Преслав.”⁵¹ За съжаление, не е цитирано в кое точно описание на византийските дворцови церемонии, е посочено използването на жетони – тесери, при тяхното провеждане. Ако съществува такова описание, в някой писмен извор от епохата, то разрешаването на проблема би било силно улеснено. Но на нас поне, не ни е известно такова споменаване в писмените извори, в което да се говори за подобна практика на използване на жетони във византийския императорски дворцов церемониал⁵². Освен това, ако сме схванали правилно, Аладжов изказва и предположението, че на българи, намиращи се в Константинопол, на които е била оказвана честта да получат такива жетони за участие в церемониите в императорския двор, са били давани само (?!) оловни жетони: “Досегашният опит показва, че за България са използвани само оловни тесери, които повтаряли напълно златното монетосечене на съответния император...”⁵³ Сходна идея, преди него, но доста по-подробно развива и Ст. Бонев: ”За точното предназначение на оловното копие засега могат и трябва да се правят само предположения... Отпечатването му в константинополската императорска монетарница не буди съмнение и сигурно е преследвало някакви цели. То издава стремежа на византийските власти да предотвратят или намалят излиза на злато и златни монети извън границите на империята, когато това не се е налагало на всяка цена... Оловното копие на златните солиди (въпреки че не е известно в какъв брой е било

отпечатано) не е участвало в паричното обръщение в самата Византия. Но при определени обстоятелства, то би могло да послужи като еквивалент на оригинала и само тогава да е притежавало стойността на истинските монети. Възможно е да е било давано на чужди представители пребиваващи в Константинопол за осигуряване на техния престой там. За изнасянето му от страната не се е държало сметка, тъй като в такъв случай, то е губело стойността си.”⁵⁴

Позволихме си да цитираме тук тези обширни пасажии от статиите на Бонев и Аладжов, защото, според нас именно те напипват правилната посока за разгледването на проблема. Учудващо е обаче, че в тези свои работи, при публикуването и интерпретирането на разглежданите от тях паметници и двамата автори не споменават изобщо за изключително важния паралел, произхождащ от Силистра – двустранният оловен отпечатък от матрица за милиарензии на Йоан I Цимисхи. Този паметник, който е публикуван от Ив. Йорданов още през 1980 г., може да хвърли известна допълнителна светлина върху проблема. Това е така, защото той е бил изработен чрез двустранна монетна матрица, която тук, в Североизточна България, е била използвана от византийските финансови власти за производството на сребърни монети на този император. Аргументацията за времето, обстоятелствата и мястото на това монетно производство, изложена от Йорданов, с която ние сме напълно съгласни, цитирахме по-горе в настоящата ни работа. И сега, нека си пред-

ставим тогавашната ситуация в Североизточна България – водещите се военни действия в региона и трудната, проточила се обсада на Дръстър. Това надали са били подходящите време и място за сложни дворцови церемонии, при които да са били използвани специално отсечени за целта оловни жетони – тесери, осигуряващи достъпа на поканените лица и/или изпълняващи функцията на талони, срещу които въпросните лица да си получат предназначенията за тях подаръци.

По-скоро, при тази ситуация, е вероятно да е имало потребност, поради очевидно съществувалия в хазната на императорската армия недостиг на пари⁵⁵, от заместител на реалните парични знаци. Тук ще цитираме отново, какво точно е написал Ст. Бонев за публикуваното от него “оловно копие” на номизмите на Роман I с Христофор: “Но при определени обстоятелства то би могло да послужи като еквивалент на оригинала и само тогава да е притежавало стойността на истинските монети.”⁵⁶ Според нас, точно това е отговорът на въпроса за истинското предназначение на тези оловни пластинки. Те са били своеобразни жетони или, да си послужим със съвременните термини – купони, талони, ваучери, за получаването на някакво продоволствие. Това продоволствие трябва да е било давано на определени категории хора, които са го получавали от определена държавна институция (или институции), най-вероятно на определени за целта места. Не става дума за раздаването на милостиня на бедните или за входни билети за някакви представления или дворцови тържества. По-

скоро, въпросните “талони” са били давани на такива категории лица, като военнослужащи, чиновници, членове на чуждестранни делегации, чуждестранни търговци и т. н., за частично подсигуряване на тяхната издръжка с храна, облекло и някои други необходими в ежедневиия бит неща. Те са можели да бъдат използвани само по това си предназначение и то само на определените за целта места (пунктове). Т. е. не са могли да изпълняват функцията на нормални парични знаци. Употребата на такива фиктивни “пари”, със строго определени предназначения, валидни само на определени пунктове (с други думи, само в определени магазини) е добре позната и доста широко разпространена практика и в съвременната ни епоха.

Веднага обаче, възниква въпросът: Ако това е било така, то защо до наши дни са оцелели толкова малко екземпляри от тези средновековни продоволствени жетони? Според нас, отговорът на този въпрос се състои в самият характер на тези предмети, а именно в това, че те са били не реални, а условни знаци за стойност. Те, сами по себе си, не са представлявали никаква реална ценност, защото не са били изработени от злато или от сребро. Поради това не са били обект на трезориране. Освен това, не са били и общовалидни парични знаци, каквито са били медните монети, защото с тях не е било възможно свободно да се купува от всички места, където са се продавали стоки. Тези са причините, поради които, лицата, снабдявани с тях, са се стремили максимално бързо да ги реализират в обмен срещу пола-

гащото им се продоволствие, а не да ги задържат при себе си⁵⁷.

Има известни податки, че такава практика на използване на “продоволствени жетони” е съществувала по онова време (X в.) и в Първото българско царство. На първо място става дума за пластинките с едностранни отпечатъци от лицеви страни на златни византийски монети, при които отпечатването е било извършено чрез самите тези монети. Това са пластинките от Смядово (Обр. 8) и евентуално от Суха река⁵⁸. Очевидно е, че този, който е осъществил изработването на въпросните пластинки, не е разполагал с матрици за монети или с булотириони за печати. Поради това, той е извършил отпечатването на изображението, използвайки за целта като матрица реална златна византийска монета, по способа описан от нас по-горе, при коментираването на пластинката от Смядово. Този факт ни дава основание да приемем, че изработването на пластинките от Смядово и от Суха река (или поне само на тази от Смядово) е било извършено в България.

На второ място, като още едно доказателство за съществуването на практиката за използване на “продоволствени жетони” и в България през X в., ще разгледаме кръглата оловна пластинка с едностранен отпечатък от матрица за лицевата страна на византийски номизми, произхождаща от Преслав (Обр. 7). Както изтъкнахме по-горе, според нас, този паметник първоначално е бил оловна пломба, скрепвала в запечатано състояние кесия, съдържаща златни византийски

монети – номизми, която е пристигнала в този си запечатан вид от Византия в България. След разпечатването на кесията, оловната пломба е била разгъната и изображението ѝ е било внимателно орязано до зрънчестия му кръг. По този начин е бил произведен “жетон”, сходен с този от Смядово. Преработването на въпросния отпечатък от пломбата в жетон, още веднъж свидетелства за това, че тези които са го осъществили, не са разполагали с матрици за сеченето на монети или с булотириони, за да ги използват за изготвянето на “продоволствени жетони”. Следователно, най-вероятно е тази операция по преработването на пломбата в жетон, чрез орязване, да е била осъществена именно в България.

В заключение, ще отбележим следното: Очевидно е, че статията на Йорданов и Жекова, която стана причина да напишем настоящата наша работа, има за основна цел да обоснове твърдението, “че в столицата Велики Преслав и нейния хинтерланд се осъществява монетосечене на златни и сребърни имитации на византийски монети”, през периода от “края на IX в. до третата четвърт на X в.”⁵⁹ Тук ние няма да вземем отношение по въпроса, дали в действителност в Първото българско царство са били произведени имитации на византийски златни и сребърни монети. Несъмнено този проблем е едва в началната фаза на своето проучване. Ще отбележим само, че деветте оловни пластинки с отпечатъци върху тях на изображения от златни и сребърни византийски монети, разгледани от двамата автори като “достатъчно доказателства”⁶⁰ за

съществуването на такова имитационно монетно производство, всъщност не доказват нищо подобно.

Това са паметници, които са имали различни функционални предназначения. В настоящата наша работа, направихме опит да обясним какви именно, разбира се според нашите виждания, са били тези функционални предназначения:

I. Една екзагия за десет номизми, произхождаща от Преслав, чието място и точно време на изработване не могат да се определят (Обр. 1). Тя несъмнено е била използвана по предназначението си в България. Но това показва само, че в България, през въпросния период (края на IX – третата четвърт на X в.), са били употребявани златни византийски монети – номизми, което разбира се е отдавна добре известен факт.

II. Три пломби за скрепване на кесии с византийски златни и сребърни монети (Обр. 5, 6, 7). Произхождат съответно от Надарево, Смядово и Преслав. Техният стил, както и правилността на представянето на надписите и изображенията им, ясно показват, че те несъмнено са византийско производство. Явяват се категорично доказателство за това, че в България, по едни или други поводи, са пристигали запечатани кесии с византийски златни и сребърни монети. Но не могат, в никакъв случай, да бъдат аргумент в подкрепа на тезата за производството на имитационни монети от злато и сребро в България, през въпросния период.

III. Три “продоволствени жетона”, които, с известна условност, могат да

бъдат наречени и тесери (Обр. 2, 3, 4). Произхождат от Преслав (Обр. 2 и 3) и от Силисра (Обр. 4). Те са ясно свидетелство за съществувала, през X – началото на XI в., във Византия, практика на снабдяване с определени видове продоволствие, на определени категории хора. За целта са били използвани своеобразни жетони, много сходни с някои видове талони или ваучери от ново време. Трябва да се отбележи, че два от тези жетони – този на Йоан I Цимисхи от Силистра и този на Василий II с Константин VIII от Преслав, всъщност се датират от периоди, когато българската държавност в Североизточна България е била унищожена и тези земи са били включени в пределите на Византийската империя. И трите въпросни паметника не могат да бъдат аргументи в подкрепа на идеята за съществуването на имитационно монетосечене от злато и сребро в Първото българско царство.

IV. Два “продоволствени жетона”, поне единият от които очевидно е бил изработен в България. Произхождат от Смядово (Обр. 8) и от Суха река.

За последния информацията е единствено по устни сведения. Тези два жетона, най-вече този от Смядово, показват, че както изглежда, практиката на използване на “продоволствени жетони”, е съществувала през X в и в пределите на българската държава. Но и те не свидетелстват за наличието на някакво производство на имитации на византийски златни и сребърни монети в България. Напротив, очевидно е, че този, който е изработил жетона от Смядово, не е разполагал с няква матрица за отсичане на монети. За това, той е използвал като матрица за отпечатване на изображението, върху изработвания от него жетон, една реална византийска златна монета.

Във всеки случай, според нас е ясно, че нито предназначенията на тези девет предмета, нито начините и предполагаемите места на техните производства, не могат да бъдат разглеждани като доводи, обосноваващи съществуването на производство на имитации на византийски златни и сребърни монети в Първото българско царство.

БЕЛЕЖКИ

1. Ив. Йорданов, Ж. Жекова. Отпечатащи на византийски монети върху оловни пластинки от хинтерланда на столицата Велики Преслав. Археология, 1 – 4, 2006, с. 191–201.
2. Фотосите, приложени към нашата настояща работа, с изключение на тези на двата паметника, които се съхраняват във фонда на НИМ – София, са преснимани от цитираната по-горе статия на Йорданов и Жекова. На това се дължи тяхното недобро качество.
3. Изобщо, цялата публикация прави впечатление на доста прибързано написана. Не са дадени подробни описания на изображенията и надписите при седем от общо деветте паметника. Липсват фотоси на обратните страни на някои от тях. Към това

- трябва да прибавим и досадната размяна на надписите под образи 6 и 7.
4. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 196.
  5. Пак там, с. 196.
  6. Описанието на паметника е по Ж. Аладжов. Новооткрита средновековна тесера от времето на Василий II. Нумизматика и сфрагистика, 1995–1997, с. 99.
  7. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 194.
  8. Пак там, с. 194.
  9. Пак там, с. 195, където са изложени и други аргументи в това отношение.
  10. Ж. Аладжов, цит. съч., с. 99.
  11. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 195.
  12. Самите автори, Ив. Йорданов и Ж. Жекова, посочват, че са им известни случаи, когато отпечатъците от булотириони са нанесени върху кръгли оловни пластинки без канали за шнурове, а не върху обичайните оловни ядра с такива канали – цит. съч., с. 195.
  13. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 195, бел. 2.
  14. Ст. Бонев. Оловна монетовидна находка от Преслав. Нумизматика, 4, 1986, с. 31–34.
  15. Пак там, с. 32.
  16. Ph. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. III, part 2. Washington, 1973, p. 534, pl. XXXVI, № 7, 3–4.
  17. Ив. Йорданов. Оловен отпечатък от матрица за сребърни милиаренсии на Йоан I Цимисхий (969–976). Нумизматика, 4, 1980, с. 16–18.
  18. Ph. Grierson, op. cit., p. 596, pl. XLII, № 7.
  19. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 197.
  20. В. Пенчев. Интересен византийски сфрагистичен паметник от X век. Известия на НИМ, т. XVIII, 2007, с. 53–56.
  21. Разполагайки само с една снимка на въпросния паметник, Йорданов и Жекова не са имали ясна представа за това, как той изглежда всъщност и са му направили както невярно описание, така и погрешна интерпретация.
  22. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 191.
  23. В. Пенчев, цит. съч., с. 53, Обр. 1.
  24. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 191.
  25. В. Пенчев, цит. съч., с. 54, табл. I.
  26. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 191.
  27. Ph. Grierson, op. cit., p. 543, № 4; pl. XXXVI, № 4, 1.
  28. M. Henny. Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081–1261). Washington, 1969, p. 307–310.
  29. В. Пенчев, цит. съч., с. 53–54.
  30. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 193. Не е ясно защо авторите не са си направили труда да приложат фотос и на обратната страна на този много интересен паметник, за да може читателят да придобие по-реална представа за това, как той всъщност изглежда.
  31. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 193.
  32. Пак там, с. 193.
  33. Ph. Grierson, op. cit., p. 556–557; pl. XXXVII, № 20.

34. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 193.
35. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 192.
36. Пак там, с. 192.
37. Пак там, с. 192.
38. Пак там, с. 192.
39. Пак там, с. 193.
40. Пак там, с. 193, бел. 1.
41. Пак там, с. 193–194.
42. В. Пенчев, цит. съч., с. 54–55.
43. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 198.
44. П. Георгиев. Византийски търговски знак – печат от X в. в Преслав. Археология, 1, 1989, с. 41–47.
45. Ж. Аладжов, цит. съч., с. 99–100; Ж. Аладжов. Два оловни паметника от Велики Преслав, Преслав, 6, 2004, с. 180–183.
46. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 197.
47. Пак там, с. 196 и 198.
48. П. Георгиев, цит. съч., с. 43–45.
49. Посочени от П. Георгиев, цит. съч., с. 43–44.
50. Ж. Аладжов. Новооткрита средновековна тесера..., с. 99.
51. Пак там, с. 99–100; виж също и Ж. Аладжов. Два оловни паметника..., с. 181.
52. За голямо съжаление, не ни е достъпно съчинението на G. Vikan, J. Nesbit. Security in Byzantium. Locking, Sealing and Weighting. Dumbarton Oaks Byzantine Collection, N 2. Washington, 1980, където се разглежда и подобна тематика.
53. Ж. Аладжов. Два оловни паметника..., с. 180.
54. Ст. Бонев, цит. съч., с. 33.
55. За това, че при обсадата на Дръстър, в хазната на византийската императорска армия е съществувал недостиг на пари, свидетелства именно факта на спешно организираното по това време и на това място монетосечене на милиарензии на Йоан I Цимисхи – Ив. Йорданов, цит. съч., с. 17.
56. Ст. Бонев, цит. съч., с. 33.
57. В този контекст, може да се постави и следният въпрос: А дали ролята на подобни “продоволствени жетони” не са изпълнявали и тези кръгли оловни пластинки, отпечатани с булотириони за печати (т. е. за були), които не притежават канали за шнурове? Възможно е въпросните предмети, които очевидно не са функционирали като висящи печати (т. е. като були), да са всъщност “жетони”, раздавани от разни византийски сановници и длъжностни лица или просто от заможни частни лица, на определени категории подчинени техни хора, срещу които последните да са получавали определени видове продоволствие. Но разбира се, този въпрос тепърва предстои да бъде проучван.
58. Както посочихме по-горе, за пластинката от Суха река няма на разположение нито фотос, нито конкретно описание, а се знае само по устна информация от някакъв колекционер.
59. Ив. Йорданов, Ж. Жекова, цит. съч., с. 198.
60. Пак там, с. 198.

MORE ABOUT THE LEAD PLATES WITH THE IMPRESS OF GOLD
AND SILVER BYZANTINE COIN-DIES, ORIGINATING
FROM NORTH-EASTERN BULGARIA

Vladimir Penchev

Summary

Nine lead plates of various shapes and one- or two-sided impresses of coin-dies are the subject of this paper. The impresses render some images from Byzantine gold and silver coins – nomismas and miliaresions accordingly. The lead plates originate from the medieval Bulgarian capital Preslav and the neighbouring area. They can possibly be dated from the 10th century.

The new approach of the author to the function, place and date of making of these plates is developed and well reasoned in the paper.